

РЕЦЕНЗІЯ

**кандидата юридичних наук, доцента Дьоменко Сергія Васильовича
на дисертацію Литвиненко Олексія Юрійовича на тему
«КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧІ ЗАСАДИ ПРАВОВОГО СТАТУСУ
ЗАСУДЖЕНИХ В МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ В УКРАЇНІ», подану до
разової спеціалізованої вченої ради Класичного приватного
університету на здобуття ступеня доктора філософії у галузі знань 08
«Право» за спеціальністю (081 Право)**

Актуальність та обґрунтованість вибору теми дослідження, обумовлена низкою об'єктивних соціально-правових явищ до яких слід віднести, по-перше, той факт, що правовий статус засуджених осіб входить до ключових позицій на яких будується соціально-правове уявлення у суспільстві про пенітенціарну систему, по-друге, правовий статус засуджених базується на доктрині прав та свобод людини і громадянина, між тим його відповідність цій теорії, у контексті необхідності їх обмеження, не є абсолютним, залишаються ще забагато як теоретичних так і практичних питань, потребуючих свого вирішення, по-третє, політика захисту прав засуджених останнє десятиріччя зазнає активних змін на тлі процесу реформування кримінально-виконавчої системи, породженого обраним вектором адаптації до європейського законодавства, це в свою чергу спонукає законодавця до змін основних нормативних положень, регулюючих у тому числі і правовий статус засуджених. Відповідно до останнього нагальним завданням науки постає вироблення необхідних рекомендацій. Окрім зазначеного, ступінь актуальності обраної тематики дослідження підвищує і кількісна обмеженість наукових розвідок, проведених у цьому напрямі. Так, на монографічному рівні правовий статус засуджених був предметом дослідження у кандидатській дисертації Ю. А. Чеботарьової «Правовий статус засуджених до позбавлення волі» (2005 р.). Дана праця була захищена через рік після набрання чинності Кримінально-виконавчим кодексом і її

висновки були вельми актуальними на той час. Однак, цей закон зазнав неодноразових змін (на сьогодні він має 52 редакції), більшість з яких у кримінально-виконавчої доктрині системного аналізу так і не отримали. Стосовно правового статусу засуджених, то він зазнавав неодноразових коригувань, серед яких були і кардинальні перетворення у 2010 році, а потім у 2014 році. В подальшому процес гуманізації кримінально-виконавчої системи продовжується і по теперішній час, зокрема трансформується і правовий статус засуджених. Все наведене продукує цінність формування у реаліях сьогодення системного погляду на кримінально-виконавчі засади правового статусу засуджених, що в сою чергу обумовлює високий ступінь актуальності теми дисертаційної праці О. Ю. Литвиненко.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Звернення до змісту праці О. Ю. Литвиненко та співставлення його з основними програмними документами, що визначають актуальні напрями розв'язання задач, поставлених державною владою, вказує на вірно обрані дисертантом орієнтири. Зокрема, положення Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу (затвердженої Законом України від 18 березня 2004 р. № 1629-IV), Національної стратегії у сфері прав людини (затвердженої Указом Президента України від 24 березня 2021 р. № 119/2021), Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 рр. (затвердженої Указом Президента України від 11 червня 2021 р. № 231/2021), Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 р. та операційного плану її реалізації у 2022–2024 рр. (схвалені розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2022 р. № 1153-р) виступили базисними основами для окреслення задач, які поставив перед собою дослідник. Слід відзначити і той факт, що робота виконана в межах тематиці науково-дослідної роботи Класичного приватного університету «Розвиток системи кримінальної юстиції, правоохоронної та правозахисної діяльності в

Україні у воєнний та повоєнний періоди» (державний реєстраційний номер 0123U102119).

Загалом наведене вказує на безпосередній зв'язок виконаної наукової розвідки із генеральною конвою розвитку правової науки та кримінально-виконавчою доктриною зокрема, що доводить актуальність та своєчасність його проведення.

Повнота викладу основних результатів дисертаційної роботи в наукових фахових виданнях.

Основні наукові здобутки своєї праці дисертант оприлюднив у чотирьох статтях, які були опубліковані у наукових фахових виданнях, що входять на підставі рішень МОН України до переліку фахових видань категорії "Б" у галузі юридичних наук (081 – Право).

Оцінка наукового рівня дисертації і апробація її результатів. З'ясовуючи науковий рівень дисертаційної праці О. Ю. Литвиненко, слід підкреслити, що отримані результати дослідження знайшли свою апробацію у чотирьох тезах доповідей на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях.

Зроблені автором висновки та рекомендації по вдосконаленню діючого законодавства мають обґрунтування та логічну пов'язаність із представленим у роботі аналізом кримінально-виконавчих засад правового статусу засуджених, попередніх наукових доробок у цій сфері, а також широкою емпіричною базою дослідження (у ході дослідження було опитано 270 засуджених та 140 співробітників кримінально-виконавчих установ).

Праця має власну, оригінальну побудову, яка дозволила автору розкрити у повному обсязі поставлену мету та виконати визначені завдання. При цьому було використано достатня кількість вітчизняних та зарубіжних літературних джерел, законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів України.

Суттєвий вплив на результати роботи оказали вірно підібрані та вміло застосовані автором методи науково пізнання, а саме: діалектичний (розділи 1–3); історичний (підрозділ 1.2); системно-структурний (розділ 2);

порівняльно-правовий (підрозділ 3.1); логіко-юридичний (підрозділ 3.2); соціологічні (підрозділ 3.2) методи тощо.

В цілому вивчення, як публікацій автора так і самої дисертації, дозволяє підтвердити високий науковий рівень проведеної О. Ю. Литвиненко роботи, а також наявність обґрунтованості і наукової значущості зроблених в ній висновків та рекомендаціях, їх практичної доцільності.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає у тому, що дисертація О. Ю. Литвиненко є однією з перших на сьогодні праць, з огляду на накопичені у кримінально-виконавчому законодавстві зміни, у якій надано системну кримінально-виконавчу оцінку сучасного правового статусу засуджених до позбавлення волі, а також представлена низка новітніх для доктрини положень і практичних рекомендацій по вдосконаленню законодавства, зокрема:

1) розроблено на доктринальному рівні поняття «кримінально-виконавчі засади правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні» як системи впорядкованих кримінально-виконавчим законодавством прав, обов'язків засуджених, які відбувають покарання в місцях несвободи Державної кримінально-виконавчої служби, що розглядається крізь призму реформування пенітенціарної системи України та міжнародних стандартів утримання ув'язнених і засуджених;

2) спираючись на історико-правовий метод пізнання дійсності надано аналіз законодавчих ініціатив центральних органів виконавчої влади, відповідальних за забезпечення формування та реалізацію державної політики у сфері виконання кримінальних покарань, що дозволило йому виокремити три періоди трансформації правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні, а саме: I період (2004–2010 рр.), II період (2010–2016 рр.), III період (із 2016 р. й дотепер);

3) на підставі результатів вивчення міжнародного досвіду забезпечення кримінально-виконавчих засад правового статусу засуджених в місцях

несвободи запропоновано новітні шляхи його впровадження в діяльність виховних та виправних колоній;

4) удосконалено зв'язок правового статусу засуджених із прогресивною системою виконання покарання. При цьому доведено, що важливість прогресивної системи полягає в її здатності за необхідних умов (формальних і матеріальних) і через відповідні форми (зміну умов тримання засуджених до позбавлення волі, заміну невідбутої частини покарання більш м'яким, умовно-дострокове звільнення від відбування покарання) суттєво гуманізувати початковий правовий статус засуджених;

5) модернізована класифікація законних інтересів засуджених в місцях несвободи в Україні за такими критеріями: 1) за часом дії; 2) за характером матеріального виразу (через реалізацію засудженим прагнення отримати передбачене законом соціальне благо); 3) за характером юридичних фактів; 4) за суб'єктами застосування;

б) знайшли свій подальший розвиток:

– позиції вчених щодо доцільності розгляду правового статусу засуджених як сукупності покладених на них обов'язків, наданих прав і гарантованих законних інтересів;

– доктринальні й нормативно-правові підходи до двоелементного змісту (структури) юридичних обов'язків засуджених, а саме: по-перше, це необхідність вчиняти певні дії; по-друге, необхідність утриматися від вчинення встановлених законом дій;

– співвідношення законних інтересів засуджених в місцях несвободи в Україні з їхніми суб'єктивними правами та юридичними обов'язками;

– науково-практичні аргументи щодо виокремлення у кримінально-виконавчому законі самостійної статті, присвяченої регламентації законних інтересів засуджених.

Теоретичне і практичне значення результатів дослідження.

Практичне значення отриманих результатів О. Ю. Литвиненко полягає в тому, що сформульовані положення, узагальнення, висновки й рекомендації можуть бути використані:

– у науково-дослідній роботі в межах подальшої теоретичної розробки проблем правового статусу засуджених, а також для підготовки монографічних праць з цієї тематики, навчальних посібників, наукових статей, тез доповідей. (акт впровадження Академії Державної пенітенціарної служби від 23 листопада 2023 р.);

– у законотворчому процесі – при удосконаленні норм кримінально-виконавчого та кримінального закону у частині правової регламентації правового статусу засуджених;

– у правозастосовній діяльності – для підвищення ефективності практики здійснення умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, заміни невідбутої частини покарання більш м'яким, зміни умов тримання засуджених до позбавлення волі, а також під час реалізації елементів правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні (прав, обов'язків, законних інтересів) (акт впровадження Південно-Східного міжрегіонального управління з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції України від 22 листопада 2023 р.);

– у навчально-методичній діяльності – під час підготовки навчально-методичних рекомендацій, підручників та посібників з кримінально-виконавчого права, а також у ході викладання таких дисциплін, як «Кримінально-виконавче право», «Кримінальне право», «Кримінологія»;

– у освітньому процесі – під час викладання навчальної дисципліни «Кримінально-виконавче право» (акт впровадження Одеського державного університету внутрішніх справ від 02 листопада 2023 р.).

Характеристика основних положень дисертаційної праці та її завершеності в цілому.

Дисертацію О. Ю. Литвиненко слід оцінити, як цілісну працю, побудовану за законами логіки відповідно до поставленої мети та визначеним

завданнями. Її структура і зміст направлені на повноцінне розкриття предмету дослідження, який корелює із визначеним об'єктом. Загалом структурна композиція роботи створена із врахуванням приписів МОН і має наступні елементи: анотація, перелік умовних позначень, вступ, три розділи, сім підрозділів висновків, списку використаних джерел (205 найменувань на 25 сторінках) та додатків (А-Д на 25 сторінках). Загальний обсяг дисертації становить 236 сторінок, із них основний текст займає 169 сторінок.

Анотація дисертаційної праці повністю відповідає її змісту та у стислій формі відображає основні здобутки та головні ідей відносно вдосконалення правового статусу засуджених у місцях несвободи.

У **вступі** обґрунтовано актуальність та вибір теми дисертації, окреслена її мета, визначено об'єкт та предмет розвідки, поставлені завдання дослідження. Окрім того вказаний зв'язок праці із науковими програмами, планами і темами. Наведені методи дослідження у розрізі підрозділів в яких вони застосовувалися. Розкрита наукова новизна отриманих в дисертації результатів та їх практичне значення.

Три основні частини дисертаційної праці містять комплексний аналіз кримінально-виконавчих засад правового статусу засуджених у місцях несвободи, який базується на доробках національної кримінально-виконавчої доктрини, положеннях чинного українського та міжнародного законодавства, на підставі якого зроблені відповідні авторські пропозиції вдосконалення нормативних приписів.

У **першому розділі** дисертації «Теоретико-методологічні засади дослідження правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні» розглянуто основні теоретичні та методологічні питання розвідки проблематики інституту правового статусу засуджених до позбавлення волі, а саме: охарактеризовано сучасний стан наукового дослідження кримінально-виконавчих засад правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні та його методологічний інструментарій; прослідкований генезис правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні; уточнено поняття та

проаналізований зміст кримінально-виконавчих засад правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні.

У **другому розділі** «Кримінально-виконавча характеристика змістовних елементів правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні» розкриті права і обов'язки засуджених в місцях несвободи в Україні у системі їх правового статусу; виділені законні інтереси засуджених в місцях несвободи в Україні у системі їх правового статусу.

У **третьому розділі** «Міжнародний досвід забезпечення правового статусу засуджених в місцях несвободи» досліджені міжнародні стандарти реалізації правового статусу засуджених в місцях несвободи; запропоновані шляхи впровадження міжнародних стандартів забезпечення правового статусу засуджених у кримінально-виконавче законодавство України.

Слід окремо, у позитивному сенсі, відмітити проведене автором анкетування персоналу установ виконання покарань (140 осіб) та засуджених в місцях несвободи (270 осіб). Отримані автором результати цього анкетування дозволили йому, окрім іншого, виокремити головну відмінність законного інтересу від суб'єктивного права засудженого.

Оформлення дослідження відповідає встановленим вимогам. Робота виконана грамотною українською мовою.

Дані про відсутність текстових запозичень та порушення академічної доброчесності. При детальному розгляді дисертації О. Ю. Литвиненко та опублікованих ним праць фактів порушення академічної доброчесності, текстових запозичень без посилання на джерела не виявлено.

Зауваження щодо змісту та оформлення дисертації. У цілому відзначаючи цілісність дисертації О. Ю. Литвиненко послідовність викладення ним свої думок, слід звернути увагу на окремі дискусійні положення роботи:

1. Автор застосовує нетрадиційне для української кримінально-виконавчої доктрини поняття «місця несвободи». Розкриваючи власну позицію щодо його сутності із самого початку свого дослідження у першому

підрозділі (с.25-27), а цей факт слід окремо відзначити у якості позитиву, дисертант представив аргументацію щодо необхідності застосування даної дефініції. При цьому спираючись на роботу А. І. Богатирьова він виводить таке визначення: «місцями несвободи, які перебувають у віданні Міністерства юстиції України, є слідчі ізолятори, спеціальні виховні колонії, виправні колонії мінімального, середнього та максимального рівнів безпеки, виправні центри, медичні заклади ДУ «Центр охорони здоров'я» ДКВС України. Кожне місце несвободи врегульовано чинним національним законодавством і в межах своєї компетенції забезпечує реалізацію правового статусу засуджених» (с. 26).

Обґрунтовуючи, власну думку автор наводить законодавче визначення позбавлення волі, як виду покарання і співвідносить його із поняттям «місце несвободи», підкреслюючи різноманітність їх обсягу, із чого робить висновок про те, що: «...позбавлення волі як вид покарання лише ізолює чи примусово поміщає засудженого на відповідний термін до одного з видів місць несвободи, згідно з кримінальним законом» (с.26). Метою використання поняття «місця несвободи» автор бачить його зручність: «...для швидкого виокремлення предмета обговорення, а саме коли йдеться про правовий статус засуджених» (с.27).

З наведеного вбачається необхідність приведення більш вагомої аргументації доцільності застосування нової назви для окремої категорії кримінально-виконавчих установ.

На нашу думку, дана пропозиція потребує розв'язання породжуваних нею протиріччя, як то: «місце несвободи» можна розуміти і як обмежений простір на території якого людина не має будь-якої свободи. Між тим, кожний засуджений, відповідно до ст.8 КВК, має право на здійснення свободи сповідувати будь-яку релігію, тощо.

2. Автор, аналізуючи законопроект «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо заходів, спрямованих на поновлення прав засуджених осіб та осіб, взятих під варту, у зв'язку з неналежними умовами

тримання» (№ 5652) щодо змін до кримінально-виконавчого законодавства які передбачають визначення «належні умови тримання» відноситься до декларативних (с.170-171). При цьому дисертант, акцентуючи увагу на важливості цього визначення, зокрема для застосування заходів, спрямованих на поновлення прав засуджених осіб та осіб, взятих під варту, пропонує доповнити вказане поняття конкретними об'єктивними критеріями належності (с.171). Нажаль автор далі не розкрив свою думку і не навів власне розуміння «належності». Крім того, ця пропозиція не знайшла свого відображення ні у висновках до підрозділу, а ні у загальних висновках.

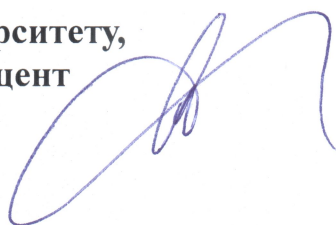
3. Спірним вбачається пропозиція дисертанта доповнити ч. 4 ст. 125 КВК України положенням: «Для засуджених, які зобов'язані працювати на підставі і в порядку, встановлених цим Кодексом, і які не мають робітничої професії, за якою вони можуть бути працевлаштовані в даній колонії, обов'язковою є підготовка на курсах професійного навчання робітників на виробництві» (с. 54, 182). Її обґрунтування автор базує на наявності обов'язку засуджених до позбавлення волі, які мають заборгованість за виконавчими документами працювати в місцях і на роботах визначених адміністрацією колонії (ч. 2 ст. 118 КВК), виводячи з цього потребу «в забезпеченні таких осіб відповідною робітничою професією для працевлаштування» (с.54). На нашу думку, пропозиція дисертанта входить у протиріччя із концепцією прав людини. Як відомо, Загальна декларація прав людини передбачає лише обов'язок для кожної людини отримати початкову освіту. З іншого боку, обов'язок держави щодо створення умов для отримання засудженими професії передбачений цілою низкою як національних так і міжнародних актів, що загалом вказує на виключно заохочувальний характер таких приписів. Навряд чи проблематика конкретних установ, відносно організації праці засуджених повинна виступати причиною зміни даної політики.

Між тим слід підкреслити, що наведені зауваження здебільшого, носять дискусійний характер і не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації О. Ю. Литвиненко.

Висновок. Рецензована дисертація **Олексія Юрійовича Литвиненко** на тему «**Кримінально-виконавчі засади правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні**» на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право» виконана згідно з вимогами наказу МОН України від 12.01.2017 року № 40 «Про затвердження вимог до оформлення дисертації», відповідає спеціальності 081 – Право та Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року (зі змінами, внесеними постановою Кабінету Міністрів України від 21 березня 2022 року № 341), і є завершеною науковою працею, а наведені у ній наукові результати містять елементи наукової новизни, які мають теоретичне і практичне значення для науки кримінально-виконавчого права. Автор цієї дисертації – **Олексій Юрійович Литвиненко** – на основі її публічного захисту заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – «Право».

Рецензент:

**Професор кафедри кримінального права,
процесу та криміналістики
Класичного приватного університету,
кандидат юридичних наук, доцент**



Сергій Дьоменко

